

АМИР ТЕМУР ДАВРИДА ЗАРАФШОН ВОХАСИНИНГ ИҚТИСОДИЙ
РИВОЖЛАНИШИ

Инатов Хуршиджон зафарович

ЖДПИ Тарих факультети 2 – курс магистранти

Аннотация: Мазкур мақолада Амир Темур даврида Зарафшон вохасининг иқтисодиётини турли жабхаларда ривожланганлигини бундан ташқари худудлар миқёсида алоҳида бошқарув шаклини ишлаб чиққанлигини куришимиз мумкин.

Калит сўзлар: “Темур тузуклари”, Клавихо, Бухоро, Самарқанд, Савдо-сотиқ, хунармандчилик.

Маълумки, Амир Темур давлати таркибига 27 мамлакат кирган. Соҳибқирон Осиё қитъасини ниҳоятда теран билган. У ҳар бир мамлакат ижтимоий ва иқтисодий тизимини тинмай кузатиб борар эди. «Амр қилдимки, – деб кўрсатилган «Тузуклар»да, – мингта тезюрар туя минган, мингта от минган елиб-югурувчи кишини чопқунчи, минг нафар тезюрар пиедани (чопар) этиб тайинласинларки, турли мамлакатлар сарҳадларининг хабарларини, қўшни ҳукмдорларнинг мақсадлари ва ниятларини билиб, хузуримга келиб хабар қилсинлар, токи бирон воқеа, кор-ҳол юз бермасдан бурун унинг чора ва иложи қилинсин»¹⁸. «Тузуклар»да давлат аппарати масъул ходимларининг ишларини пухта олиб бориш уқтирилган.. «вазирлар, девон котиблари ва муншийлар давлат девон хазинаси, сипоҳ ва раиятга ишларни тартибга солиб юритдилар. Салтанатим корхонасининг кириш ва чиқиш ишларига оид қисмларини тўла олиб бордилар. Ҳамиша мамлакатда тўкинчилик ва унинг ободлиги учун ҳаракат қилдилар»¹⁹. «Темур тузуклари»да иқтисодий қарашлар ва муносабатларга алоҳида аҳамият берилгани бежиз эмас. Амир Темурнинг иқтисодий қарашлари тизимида унинг салтанат пойдевори ҳақидаги фикрлари марказий ўрин тутди. Бу ҳақда «Тузуклар»да шундай келтирилган: «...салтанатим биносини дини ислом, тўра ва тузук асосида мустаҳкамладим, салтанатим биносида учраган ҳар қандай воқеа ва ишни тўра ва тузук асосида адо этдим»²⁰. Ҳар бир давлат иқтисодиётида табиий ресурслар таркибида ер ресурслари муҳим ўрин тутди. Амир Темур ҳар бир туманни идора қилишда «мулки девоний» – давлат ерлари, «мулк ерлари» – хусусий ерлар, «мулки вақф» – вақф ерлари ва жамоа ерлари шаклларини

¹⁸ Темур тузуклари / Таҳрир ҳайъати: Б.Абдуҳалимов ва бошқ. Форсча матндан А.Соғуний ва Ҳ.Караматов тарж. – Тошкент: Ўзбекистон, 2011. – Б.139.

¹⁹ Темур тузуклари. – Б.92.

²⁰ Темур тузуклари. – Б.79.

сақлаб қолиш билан бирга айрим ўзгариш-лар киритган, ер майдонининг миқдори эгалик ҳуқуқини дав-лат манфаатларини кўзда тутиб ўзгартиришга ҳаракат қилган. Алоҳида хизмат кўрсатган лашкарбошилар, амалдорлар қариндошлар ва яқин кишиларга ер майдонларини суюрғол ва тархон сифатида инъом қилиб берган, бу орқали ўзига таянч бўлган ер эгалиги тизими мустақкамланган ва мамлакатни идора қи-лишда янги имкониятлар яратган.

Амир Темур инсоннинг яшаши, ҳаёти учун моддий неъмат-лар ишлаб чиқариш қанчалик муҳим аҳамиятга эга эканини яхши тушунар, табиий ресурсларни тайёр маҳсулотларга ай-лантиришда, умуман, ишлаб чиқаришда, бойлик яратишда меҳнатнинг ролига катта баҳо берган. «Тузуклар»да кўрсатилганидек, деҳқонлар ва раиятдан қайси бирининг деҳқончилик қилишга қурби етмаса, керакли ускуналарни етказиб, унга ёр-дам берилган, у бу ускуналарсиз бойлик яратиш мумкин эмас-лигини билар эди.

Олийҳиммат Соҳибқирон ўз халқига мурувватли бўлиб, бе-маврид, бўлар-бўлмасга мол-хирож каби солиқлар солишга қарши бўлган ва халқни бир неча йиллаб солиқлар тўлашдан озод қилган. Амир Темур даврида асосий солиқ даромад солиғи

хирож бўлиб, у олинадиган даромаднинг учдан бир қисмига тенг бўлган. «Тузуклар»да ёзилишича, кимки бирон саҳрони обод қилса, ё кориз курса, ё бирон боғ кўкартирса, ё бирон таш-ландиқ ерни обод қилса, ундан биринчи йили ҳеч нарса олин-маган, иккинчи йили ўз розилиги билан нимани берса, ўша олинган, фақат учинчи йили қонун доирасида хирож солиғи ундирилган.

Соҳибқирон мамлакат ободончилигига жуда катта эътибор берди. Мовароуннаҳрнинг деҳқончилик воҳалари – Самарқанд, Бухоро, хусусан, Зарафшон воҳасида ўнлаб суғориш тармоқлари чиқарилди, суғорма деҳқончилик майдонлари кенгайтирилди. Темурийлар ҳукмронлик қилган даврда амалга оширилган энг йирик ишлардан бири Самарқанд воҳасида Зарафшон дарёси-дан бош олувчи Дарғом каналининг қайта тикланиши бўлди. Шунингдек, Бухорода ҳам мўғуллар босқини оқибатида бутун-лай вайрон этилган воҳа сув хўжалиги тўла тикланди. Унинг деҳқончилик ер майдони бирмунча кенгайиб, суғориладиган ерлар чегараси Урганжий дашти томон 5 – 6 км кириб борди.

Эски ва қадимий шаҳарлар, айниқса, Темур давлатининг пойтахти Самарқанд гуллаб-яшнади, бу ерда янги обод шаҳар ва қишлоқлар барпо этилди. Амир Темур ўз давлати пойтахти Самарқанд атрофида қад кўтарган бир қанча янги қишлоқларни Шарқнинг машҳур шаҳарлари: Димишқ (Дамашқ), Миср (Қоҳи-ра), Бағдод, Султония ва Шероз номлари билан атади. Темур-нинг фикрича, Самарқанд катталиги, гўзаллиги ҳамда теварак атрофининг обод этилганлиги жиҳатидан дунёдаги энг йирик шаҳарлардан ҳам устунроқ турмоғи лозим эди.

Тарихчи Ҳерман Вамберининг кўрсатишича, Темурнинг амри билан Дамашқнинг энг моҳир тўқувчилари, Ҳалабнинг машҳур пахта йигирувчилари, Анқаранинг мовутчилари, Тур- кия ва Гуржистоннинг заргарлари, хуллас, саноатда қанча мо- ҳир ишчилар бор бўлса, ҳаммаси Самарқандга кўчишган. Бу ерда четдан келган тўқувчилар томонидан тайёрланган гулдор чит ҳамда «Самарқанд ва Бухоро олачаси» каби газмоллар, айниқ- са, машҳур бўлган. Бу, шубҳасиз, Самарқандда тўқимачилик дастгоҳларию тўқиш санъатининг юксак даражада бўлганидан далолат беради. Испания элчиси Рюи Гонсалес де Клавихонинг маълумотига кўра, Самарқандда 150 мингдан зиёд аҳоли яшаган²¹. Амир Темур мамлакат ободончилиги, аҳолининг иқтисодий турмуш тарзи ва мўл-кўлчиликни таъминлади. Клавихо ўзининг кундалик- ларида Зарафшон воҳасининг машҳур шаҳарлари ҳисобланган Самарқанд ва Бухоро ҳақида шундай деб ёзган эди: «Самарқанд шаҳри текисликда жойлашган бўлиб, атрофи тупроқ қалъа ва чуқур хандақ билан ўралган. Самарқанд Севилья шаҳридан хиёл каттароқдир. Тупроқ қалъадан ташқарида қурилган кўп уйлар шаҳар атрофидаги тураржойлар ҳисобланади. Бутун шаҳар ат- рофи баъзи жойлари бир ярим, баъзан икки лига масофага чў- зилган боғлар ва тоқзорлар билан ўралган. Боғлар оралиғидаги кўча ва майдонларда аҳоли истиқомат қилади, нон, гўшт ва бошқа кўплаб нарсалар билан савдо қиладилар. Бу юрт (Самар- қанд) дон-дун, май, мева-чева, парранда гўшти, ҳар хил гўшт, қўйингки, ҳамма нарсага бой мамлакатдир. Қўйлари катта, сер-думба, жуда йирик қўйлар. Думбаси одам кўлида зўрға кўтара- диган даражада оғир – ярим пуд, яъни саккиз – ўн килограмм келадиган қўйлар бор. Бундай сердумба қўйлар шу қадар кўп ва арзон эдики, шоҳ лашкари Самарқандга йиғилиб келган кезлар- да бундай қўйлар бир жуфти бир дукат (тахминан 10 танга) ту- рарди. Бошқа моллар ҳам шу қадар арзон эдики, бир ярим қоп арпанинг баҳоси ярим риал (тахминан бир мири) эди. Самар- қанд ва унинг атрофидаги ерлар ҳайратомуз даражада мўл-кўл ва бой эди. Мана шундай бойлиги туфайли шаҳар Самарқанд деб аталади. Унинг ҳақиқий номи Семизкент, яъни бой қишлоқ демакдир. Самарқанд шу номдан келиб чиққан» Клавихо Бухоро ҳақида қуйидагича ёзган эди: «Бояри (Бухо- ро) шаҳри кенг ялангликда жойлашган бўлиб, атрофи сув тўлди- рилган чуқур хандақдан иборат тупроқ қалъа билан ўралган эди. Шаҳарнинг бир четида кўрғон бўлиб, у ҳам лой девор билан қу- рилган эди. Чунки бу мамлакатда тўсиқ-девор қуриш учун тош йўқ. Кўрғон ёнидан дарё оқади. Мазкур шаҳар ёнида бир қишлоқ бўлиб, унда баланд бинолар қад кўтарган. Бухоро ғалла, гўшт, ша- роб ва бошқа ҳар хил нарсалар ва маҳсулотларга мўл шаҳар эди»². Амир Темур ўз эсдаликларида хориждан келтирилган ҳунар- мандлар, айниқса, бинокорларга етарли имконият туғдирганли- гини кўрсатади. «Ҳунармандлардан эса, – деб кўрсатган эди Те- мур, – ҳар маконга бориб яхши ҳаёт кечурмоқлари учун ҳожатлари ижросида

²¹ Муҳаммаджонов А. Темур ва Темурийлар салтанати. – Тошкент, 1994. – 5.48

керакли бўлган моддий, маънавий ёр- дамларимни аямас эдим. Уларга таъкидлаб ҳар жойда бўлса ҳам бемалол бахтли ҳаёт кечирмоқларининг орзуинда эканлигини билдирар эдим». Амир Темур хунармандчилик ва деҳқончилик- да меҳнат унумдорлигини оширишга қаратилган интилишларини юксак баҳолар эди. «Тузуқлар»да кўрсатилганидек: «Таж- рибамда кўрилганким, азми қатъий, тадбиркор, мард, шижоатли бир киши мингта тадбирсиз, лоқайд кишилардан яхшироқдир Чунки тажрибали бир киши минглаб кишига иш буюради»²²

Темур ўзидан илгари ўтган ҳукмдорлар қурби етмаган қуйи- даги тадбирларни амалга оширди: 1. Агар хорижий савдогар мо- лига ва шаҳарда ўғирлик содир бўлса, ҳоким жавоб беради. Ўғри топилмаса, доруғанинг қўли кесилиб, ўғрининг ўрнига ўзи жа- золанади¹. 2. Архиепископ Жоннинг ёзишича, агар Темурга тобе бирор мамлакатда бирор савдогарнинг мол-мулки ўғирланса, вилоят фуқаролари икки баробар хун тўлаганлар. Бундан таш- қари, ҳар бир йўқолган мол-мулк учун Темур хазинасига беш баробар жарима ўтказилган².

Бу тадбирлар катта ижобий натижа берди. Темурнинг айти- шича, бир киши Анқарадан Самарқандга қимматбаҳо моллари билан жўнаса, улар ясовулсиз оддий юриш билан тинч-омон бора олар эди. Савдогарлар йўли Ҳиндистон, Хитой, Европа мамлакатлари, Россия, Сурия, Туркиягача чўзилган, уларда ат- торлик ва бошқа ипак газламалар, чинни буюмлар, қимматбаҳо тошлар, пўстинлар мавжуд бўлган. Бу замонда катта божхона- лар барпо қилинган. Шундай божхоналар орасида Темур дарво- заси номли икки божхона тилга олинган, шулардан бири Кав- каз тоғ тизмаларининг Каспийга туташган жойида Дарбанд божхонаси, иккинчиси Самарқанд билан Балх ўртасида, Шаҳ- рисабздан икки кунлик масофада жойлашган. Бу божхоналар ҳар йили жуда катта миқдорда даромад тўлаганлар.

Мазкур даромадлар ҳажм жиҳатидан ер солиғи билан тенг- лашган. Темур фақат ташқи бозор нархлари билан эмас, ички бозор нархлари билан ҳам қизиққан, уларни тартибга солишга ёрдам берган. У савдо-сотикқа фақат даромад манбаи сифатида қарамаган, балки халқаро миқёсда тинч-тотув яшашнинг шартларидан бири деб билган. Бошқарувнинг кейинги йилла- рида йирик Европа давлатларига йўллаган номалари бунга яқ- қол мисол бўла олади.

Амир Темур иқтисодий қарашлари доирасида молия масала- лари муҳим ўрин тутди. Дастлаб Соҳибқирон молия давлатнинг иқтисодий таянчи эканини чуқур мулоҳаза қилган. Молиявий тадбирларни амалга оширишда халқнинг иқтисодий аҳволини ҳисобга олиш муҳим аҳамиятга эга деб билган. «Тузуқлар»да ёзилганидек, «раиятдан мол-хирож йиғишда уларни оғир аҳ- волга солишдан ёки мамлакатни қашшоқликка тушириб қў- йишдан сақлансинлар. Негаки раиятни хонавайрон қилиш давлат хазинасининг

²² Темур тузуқлари. – Б.14.

камбағаллашишига олиб келади. Хазинанинг камайиб қолиши эса сипоҳнинг тарқалиб кетишига сабаб бўла- ди. Сипоҳларнинг тарқоқлиги, ўз навбатида, салтанатнинг куч- сизланишига олиб боради»²³1. Бу фикрлар молия фақат сипоҳлар- ни сақлаш учун эмас, балки давлатнинг хилма-хил фаолияти билан боғланганини чуқур таҳлил қилганидан дарак беради.

---

²³ 1 Шарқ юлдузи. 1995. №1 – 2.